

▣ ÇEV. PERİHAN KAYA

YURY KATLIAROU

BELARUSTATARLARI
TOPLULUĞUN, DİNSEL, DİLSEL VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ
BELARUSIAN TATARS
RELIGIOUS, LINGUISTIC AND CULTURAL PECULIARITIES OF THE
COMMUNITY

Giriş



600 yıldan uzun bir süre önce Belarus topraklarına gelen Tatarlar, tamamen yabancı dinsel ve kültürel bir çevrede uzunca bir süre farklı dinsel ve kültürel kimliklerini muhafaza etmeleriyle özgün bir topluluğu yansıtmaktadırlar. Bu özgünlük, Tatar sakinlerinin bölgeye yerleşmelerinden sonra hızlı bir şekilde kendi ana dilini kaybettiği gerçeği ile zedelenmedi, zira din bu azınlığın kendini tanımlamasında dinsel ayırt ediciliğin yerini aldı.

Belarus'taki Tatar kültürel mirasının en göze çarpan eseri dinsel bir derleme ve kültürel el yazması olan metinler veya 16. ve 19. yüzyıllar arası oluşturulmuş *kitablar*dır. Belarus'ta ve Polonya'da ancak Arap harfleri kullanılarak yazılmış *kitablar*, yerleşik toplumla azınlık kültürünün harmanlanmasına mükemmel bir örnektir. Bunlar sadece Belarus Tatarlarının dinsel, kültürel ve dinsel özellikleri hakkında değerli bilgiler değil, aynı zamanda Belarus dil tarihi araştırmacıları için de dikkate değer önemli bilgiler ortaya koyar.

Yerli ve Yabancı Adlandırmalar

Bölgedeki Tatar topluluğunun oluşumundan beri, *Müslümanlar* en yaygın kendini adlandırma şekli olarak özellikle eski kuşağın temsilcileri arasında kullanılmaya devam etti. Günümüzde bazı Tatar sakinleri, genellikle genç kuşağın temsilcileri, yabancılarla konuşurken ondan önce "Belaruslu" sıfatıyla veya bu sıfat olmaksızın etnik terimin yerine kullanmayı tercih edebiliyor.

Yabancılar tarafından bu topluluğu adlandırmada kullanılan çok sayıda tarihsel isim vardır. Bunlar; *Tatarlar*, *Litvanya Tatarları*, *Polonya Tatarları*, *Litvanya-Polonya Tatarları*, *Belarus Tatarları*, *Polonyalı Müslümanlar*, *Litvanyalı Müslümanlar*, *Belaruslu Müslümanlar*, *Szlachta-Müslümanları* (*Szlachta* Ortak Polonya-Litvanya Devletinde yerel bir asilzadelik unvanıdır) ve *Lipka Tatarları* (muhtemelen bu kelime Slavcadaki şekli *Litva* olan *Litvanya* kelimesinden gelmektedir).

Topluluğun adlandırılmasındaki bu denli çeşitlilik aşağıdaki nedenlerle açıklanabilir: Bölgedeki Tatar topluluğu bugün, üç cumhuriyet arasında -Belarus, Litvanya ve Polonya- bölünmüş olmasına rağmen,

tarihsel olarak bunlar ortak bir kökenin yanı sıra, müşterek kültür, din, çok yönlü sınır ötesi aile bağları ile tek bir kültürel ve dinsel grubun temsilcisidirler. Tabii ki onların yaşamış olduğu bölge uzunca bir süre tek bir devletin, önceleri Litvanya Büyük Dukalığının ve sonra Polonya-Litvanya Ortak Devleti'nin parçasıydı.

Bununla beraber, bölgenin Tatarları kendilerini aile bağları ile bağlanmış ve üç cumhuriyetin etrafına dağılmış tek bir topluluk -tek bir halk- olarak tanımlarlar. Belaruslu Müslümanların ruhani lideri Ali Voronovich'e göre "Bu tek bir halktır. Polonya, Belarus ve Litvanya Tatarlarının çoğunlukla hep aile bağları vardır."¹ Böylece, aynı etnik-kültürel topluluğa işaret etmesine rağmen, bu topluluğu adlandırmadaki çeşitlilik bölgedeki siyasal dönüşümler ile dini ve etnik kimlik arasındaki güçlü bağlantıları gösterir.

Bu grubu adlandırmada bir başka isim -*Batı Tatarları*- son zamanlarda geniş bir Tatar topluluğu tarafından Rusya Federasyonu ve Kırım'da Türkçe konuşan Tatarlardan kendilerini ayırmak için kullanılmaktadır. Görünüşe göre, yerel Tatar topluluğu Belarus topraklarında da yaşayan Doğu Tatarları ile bağlılık hissinden yoksundur ve bu durumda dilsel ortaklık gibi önemli bir faktör de bulunmamaktadır.

Din ve Kültür



¹Muftiy Belarusi: So stroitelstvom mechetey problem net. Islam.by.

Daha önce de söylendiği gibi, Belarus Tatarları kendi anadilini kaybetmiş ve artık yerel Slav halkıyla aynı dili paylaşmaktadır. Bu durumda ülkenin ayrı bir etnik-kültürel topluluğu olarak onları ayırt eden en önemli özellikleri din, gelenekler, ayinler ve kültürel özellikler kalır. Esasında, Belarus Tatarları dinsel ve kültürel bir gruptan ziyade bu terimin tam tanımıyla etnik bir grubu temsil eder. Kimlik oluşumu



sürecinde dinin merkezî yeri Belarus Tatar topluluğunun ruhani lideri tarafından da vurgulanır: “Belarus Tatarlarının yegâne önemli ortak şeyi -dini-.”

Tatar sakinleri İslam’ın Sünni mezhebine mensuptur; tarihsel olarak kendi dinî yönetimleri olmadığından Kırım ve Osmanlı geleneklerinden son derece etkilenmiştir. Son zamanlarda, ülkenin en güçlü Tatar topluluklarından biri olan Smilavichy kasabasında yeni inşa edilmiş olan da dâhil olmak üzere 6 cami ve halka açık üç dua evi vardır. Bütün camiler tarihsel kökenli Tatar topluluklarının olduğu kasaba ve şehirlerde bulunmaktadır. Ülkenin başkenti Minsk kentinde bir cami inşa edilmektedir.

Cami inşaatı sürecinde Belarus hükümetinin doğrudan hiçbir mali desteği yoktur, fakat aynı zamanda yabancı finansal destek de dâhil olmak üzere özel fona da herhangi bir kısıtlama yoktur.

Genel olarak Belarus Tatarları laik bir topluluktur. Dindarlık düzeyi nispeten düşüktür, ancak İslam hâlâ önemli bir kültürel norm rolü oynamaktadır. Batı Belarus’taki Iıye kasabasında Sovyet döneminde ülke topraklarında açık olan tek cami her Cuma ve daha çok büyük dinî bayramlarda yaklaşık 50–60 kişiyi ağırlamaktadır. Bölge imamının ifadesine göre² bazı insanlar Ramazan ayı boyunca oruç da tutar; şehirdeki birkaç Tatar ailede kadınlar uzun elbiseler giyer ve başörtülüdür, ancak bu nadir görülen bir âdettir ve genellikle Tatarlar muhafazakâr değildir. Din hâlâ toplum üyeleri arasında alkol ve domuz eti tüketimine karşı olumsuz algı oluşturmaktadır. Din eğitiminin yoksunluğundan dolayı genellikle sadece

² *Belorusskiye tatory: Ivye kak malen'kiy Stambul*. Komsomolskaya Pravda v Belorussii.

imam Arap yazısını okuyup anlayabilmekte, oysa sıradan insanlar bunun yerine Belarusça ve Rusça dua etmektedir.

Belarus'taki Tatar Topluluğunun diğer bir önemli özelliği, temsilcilerinin ülkedeki Müslümanlara dinî konularda rehberlik etmesidir. Sadece Belarus vatandaşlarının dinî kurumlarda görev alabilmesi nedeniyle yerel İslami din adamlarının %95'i Tatardır.³

Yerli Tatarlar için en önemli dinsel ve kültürel bayramlar ve etkinlikler *Kurban-Bayramı, Uraza-Bayram, Sabantuy, nikah* (dinî evlilik), yeni doğan bebeklerle ilgili *azanivaniye* (dua okunur ve bebeğe isim konur) ve cenaze törenleridir. *Mizar ziyareti*, yani Tatar mezarlıklarını ziyaret etmek, Belarus Tatarları arasında yaygın bir diğer gelenektir. Bir aile böyle bir ziyarette kendi ölmüş akrabalarının anısına saygılarını sunar, onların mezarlarını temizler. Bu tarz ziyaretler özellikle Ramazan Bayramı'nda yaygındır. Bu gelenek yerli Hıristiyanların dinî bayramlarda mezarlık ziyareti gelenekleri ile bazı benzerliklere sahiptir. Genel olarak yerli Tatarların bu ayın ve törenleri Türk Şamanizm'inden etkilenmiş İslami geleneğin, hem pagan hem Hıristiyan kökenli olan yerli Slav gelenekleriyle kaynaşmasını yansıtır.

Genel olarak barınma ve giyinme yerli Slav halkından çok farklı değilken, mutfak yerli Tatar kültürünün başka bir özgün tarafını temsil eder. Geleneksel açık Tatar börekleri, çorbalar, mantılar ve tatlılar gibi yemekler Belarus'taki oldukça büyük Tatar topluluklu kasaba ve köylerde hâlâ çok sayıda evde pişirilir.

Coğrafya ve Nüfus

Belarus Tatarları üç cumhuriyetin en kalabalık Tatar topluluğudur. Tarihsel olarak Tatarlar köylere ve kasabalara ya da daha büyük şehirlerdeki ayrı ayrı mahallelere yerleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan 26 Tatar Kültür Birliği ülkedeki -Batı ve Kuzey Batı Belarus'taki başlıca şehir, kasaba ve köyler- topluluğunun bulunduğu coğrafyayı yaklaşık olarak göstermektedir. En güçlü ve en büyük iki Tatar topluluğu Hrodna bölgesindeki Iuye kasabası ve Minsk bölgesindeki Smilavichy kasabasıdır.

Son nüfus sayımına göre⁴ 2009 yılında Belarus topraklarında 7316 Tatar yaşamaktaydı. Bunlardan 1060'ı anadilini Tatarca, 4669'u Rusça ve 1411'i Belarusça olarak belirtmiştir. 1710 kişi Hrodna bölgesinde, 1547 kişi başkent Minsk'te ve 1239 kişi Minsk bölgesinde yaşamaktaydı.

Ancak, nüfus sayımı Belaruslu yerli Tatarlar ve 20. yüzyılda Belarus'a gelmiş Türkçe konuşan Tatarlar arasındaki ayrımı yansıtmamaktadır; dolayısıyla Belaruslu Tatarlarının tam sayısı bilinmemektedir, ancak muhtemelen kendilerinden anadilli Tatar olarak bahseden Tatarlar, çoğunluğu kendi anadillerini Belarusça olarak belirten 'Batılı' Tatar temsilcilerine göre nispeten geç gelenlerdir.

Tarihsel Arka Plan

Tarihsel rivayetlere göre ilk Tatar aileleri Kırım ve Karadeniz Bölgesi'nden gelmiş ve Litvanya Büyük Düklüğü ve Kırım Hanlığı arasındaki savaşlar döneminde, 1337'de çağdaş Belarus ve Litvanya topraklarına yerleşmiştir. İlerleyen yıllarda daha çok Tatar göçmen bölgeye gelmiştir. Tatarların en azından bir kısmının savaş esiri olarak bölgeye gelmiş olabileceğine dair bazı kanıtlara rağmen, çağdaş

³ *Muftiy Belarusi: So stroitelstvom mechetey problem net.* Islam.by.

⁴ 2009'daki genel nüfus seçim sonuçları

tarihlerin hiçbiri bu yerleşimin zorunlu niteliğinden bahsetmez. Tatarlara araziler, inanç özgürlüğü verildi ve çoğunlukla dükün ordusunda istihdam edildiler. Tatar askerleri, Töton Şövalyeleri'ne karşı 1410 yılında yapılan meşhur Grunwald savaşında da yer aldı.



kim devrimi ve takip eden Sovyet-Polonya savaşından sonra genellikle Batı Belarus'ta yaşayan Tatar sakinlerin çoğunluğu Polonya'nın egemenliği altına girdi. İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde Polonya'da devlet desteği ile Tatar kültürünün olgunlaştırılması, dinî okullar ve kurslar açılması, Arapça dil eğitimi fırsatları, kültürel hayatın geliştirilmesi ve kültürel örgütler kurulması göze çarpar.

Ancak, Sovyetler Birliği'nin Batı Belarus'u ilhak ettiği 1939 yılından bu yana, yerel Tatar topluluğu Sovyetlerin din karşıtı politikalarının hedefi olmuştur. Müşterek dil olmadığından toplumun kendini tanımlamasında temel işlevi din yerine getirdiği için Sovyet politikaları özellikle Tatar olgusuna zarar veriyordu. II. Dünya Savaşı'ndan önce Iuye kasabasında faal durumdaki 19 camiden sadece tek bir cami bırakıldı. Diğerleri kapatıldı ve kimi zaman da yıkıldı. Başkent Minsk'te bulunan Belarus'un tek taş camisi 1960'larda yıkıldı. *Mizarlar* -Tatar mezarlıkları- da devletin din karşıtı politikalarının hedefi oldu. Birçoğu kapatıldı. Mezar taşları inşaat amaçlı ve mezarlık alanları da sığır otlatmak için kullanıldı. Ayrıca, önceleri isimlerini Tatarlardan alan bazı sokak ve semtler yeniden adlandırıldı.

Yeniden yapılanma (Perestroika) döneminde Belarus Tatar toplumu da dâhil olmak üzere, tüm SSCB etrafında kültürel ve dinî bir bilinçlenme ivme kazandı. 1989 yılında ilk olarak iki kültürel Tatar sendikası Minsk ve Hrodna şehirlerinde kuruldu. 1991 yılında tek bir cumhuriyetçi teşkilat olarak *Al-Kitab* adıyla birleştiler.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra topluluğun kültürel ve dinî canlanma süreci, önceden kapatılmışların yeniden açılması ve yeni camilerin inşa edilmesi, kültürel etkinlikler düzenleme, dinî bayramları kutlama ve benzeri ile devam etmektedir. 1991 ve 2002 yılları arasında kültürel ve dinî Tatar

dergisi *Bayram* Belarus dilinde yayımlanmıştır. Yerli Tatar topluluğu aynı zamanda başka ülkelerdeki Tatar toplulukları ve İslam Dünyası ile genel olarak kültürel değişim, dinî eğitim, topluluğun faaliyetleri için mali destek sağlama ve yeni cami inşaatı gibi alanlarda çok yönlü işbirliği içinde bulunmaktadır.

Dil

Görünen o ki yerli Tatarlar, Belarus topraklarına geldikten sonra hızla kendi dillerini kaybetmişlerdir. 1557 ve 1558 arasında tarihlendirilen “Risale-i Tatar-ı Leh” adlı yazarı bilinmeyen kayıtlara göre, o zamana kadar yerli Tatarların çoğunluğu zaten Tatar dilini bilmiyordu ve onun yerine çeşitli Slav lehçelerini kullanıyordu.

Dilin bu şekilde hızla terk edilmesi birden fazla nedenle açıklanabilir. Öncelikle, farklı bölgelerden gelmiş olan ve muhtemelen yakın ama farklı Türk lehçeleri konuşan göçmenlerin dili ne bütünleştirildi ne de standartlaştırıldı. Ayrıca, bunun dinî amaçlar için kutsal veya önemli olduğu düşünülmedi. Sık görülen karışık evlilik ve askerlik hizmeti de bu sürece katkıda bulundu.

Tatarlar kendi dilini kaybetmiş olmalarına ve Slavca konuşmaya başlamalarına rağmen yine de kendi kültürel ve dinî farklılıklarını korumuşlardır. Tatar kültür mirasının en önemli eserlerinden biri, 16. ve 19. yüzyıllar arasında yazılmış ve yaygınadıyla *kitablar* olarak bilinen dinî ve kültürel metinler külliyyatıdır.

Kitablar eski Lehçe/Belarusça'nın yerel lehçelerinde, fakat Arap yazısı kullanılarak yazılmıştır. Bu metinlerin içeriğinde İslam dininin ayin ve törenlerinin izahı, Peygamber'in hayat hikâyesi, manevi ve ahlâki öğütleri, kâhinlik (fal) teknikleri, rüya yorumlama, efsaneler, peri masalları ve hikâyeler ve burçlar bulunur. *Kitablara* ilaveten *tefsirler* -Kuran'ı Lehçe ya da Belarusça yorumlama-; *tejvidler* -Kuran'ı okuma kuralları- ve *hamailer* -dua koleksiyonları- de vardır.

Kitablar, el yazısı ile nesih tarzında, sağdan sola kelimeler arasında boşluk, büyük harf ve Batı tipi noktalama işaretleri olmaksızın yazılmıştır.

Kitabların dili iki açıdan özgündür. İlki, yerli Tatarların gerçekten uzunca bir süreden beri Slavca konuşan bir topluluk gibi olduğunu gösterir; Akiner'e göre, *kitabların* dilinde “ana dilini konuşanların imkân ve itikadı kullanılmıştır.”⁵ Arapça veya Türkçeden gelen çok sayıda dinî terim vardır, fakat bunlar Slav dilbilgisi ve fonetiğine uygun hâle getirilmiş ve değiştirilmiştir. Ayrıca, daha sonraki metinlerde orijinal Arapça kelimeler genellikle Slav Hıristiyan terminolojisinden ilgili terimler ile değiştirilir. Örneğin; *Bog* (Allah, Tanrı), *prarok* (peygamber), *engel* (melek), *ray* (cennet), *pekla* (cehennem), *greh* (günah) ve *dusha* (ruh).

Diğer taraftan, *kitabların* dili çağdaş Slav metinlerden ziyade o zamanda konuşulan dile daha yakın olduğu için, eski Belarusça araştırmaları için olağanüstü bir kaynak sunmaktadır. *Kitabların* dili, diyalektik özellikleri ve *dvet* damaksıllaşması gibi devam eden çeşitli fonetik dönüşümleri gösterir.

Yerli Tatarlar arasında kullanılan kişi adları ve soyadları, Türkçe ve Slavca etkilerinin karışımını göstermektedir. Örneğin *Ali*, *Mustafa*, *Yakup*, *Aminia*, *Aysha*, *Aliya* gibi geleneksel isimlere topluluğun temsilcileri arasında rastlanabilir, ancak yerel Tatarların çoğunluğu Slav/Hıristiyan kökenli mahalli isimleri kullanır.

Abramoviç*, *Adamovich*, *Yasinski*, *Kazakevich*, *Shabanovich*, ve *Ilyasevich gibi, sahibinin asil soyunu belirten

⁵ Akiner, *Shirin Religious Language of a Belarusian Tatar Kitab: A Cultural Monument of Islam in Europe*. p. 360.

kimi soyadları, genellikle Türkçe veya Arapça/İslami kök ve Slavca ekler ve sonekler içerir. Soyadı ile tanıştırılmanın oldukça yeni olduğu birçok Türkçe konuşan ülkenin aksine, yerli Tatarların soyadlarının bölgede genellikle soyadı takdimiyle birlikte ortaya çıktığını ve en az birkaç yüzyıl eski olduğunu da belirtmek önemlidir.



<https://budzma.by>

Sonuç

Dillerini terk etmelerine ve dilsel asimilasyona uğramalarına rağmen, sayıca küçük dinî ve kültürel bir topluluğun dikkat çeken durumunu yansıtan Litvanya ve Polonya'daki komşu Tatarlar ile birlikte Belarus Tatarları, 600 yıldan daha uzun bir süre farklı kimliklerini korumuştur. Aslında, yerli Tatarlar muhtemelen bir Avrupa ülkesinde Hıristiyan ortamında var olan eski Müslüman azınlıktır.

Belarus Tatarları ülkenin kültür mirasına dikkate değer bir katkı sağlar. Tatarlar tarafından Arap alfabesiyle eski Belarusça/Lehçe dillerinde yazılmış olan dinî ve kültürel metinler, yöre halkı bünyesinde oluşmuş dilbilimsel değişimleri, geleneksel kültürün özgünlüğünü ve karma niteliğini göstermekte ve Belarus dilinin tarihine ışık tutmaktadır.

Dillerini kaybetmelerine, dinin toplum hayatındaki rolünün azalmasına ve asimilasyon sürecinin devam etmesine rağmen Belarus Tatarları hâlâ ülkenin etnik, dinî ve kültürel profilinin önemli ve göze çarpan bir parçası olmayı sürdürmektedir.

Kaynaklar

Akiner, Shirin (2009). *Religious Language of a Belarusian Tatar Kitab: A Cultural Monument of Islam in Europe*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden. 457 pages.

Dziekán, Marek M. (2011). "History and culture of Polish Tatars" in Muslims in Poland and Eastern Europe. Widening the European Discourse on Islam, K. Górak-Sosnowska (ed.), University of Warsaw, Warsaw, 343 pages.

Kanapatskaya, Z. Prazdnichno-obryadovaya kul'tura belorusskikh tatar. Online access at: <http://lib.convdocs.org/docs/index-196024.html>

Kanapatski, I. "Tatary u Belarusi. Ikh relihiya." Belaruski Historychny Chasopis. No.2, 1996. Online access at: http://knihi.com/Ibrahim_Kanapacki/Tatary_u_Bielarusi_Ich_relihiya.html Konopatskiy, I Belorusskiye tatary: istoricheskaya sudba naroda i kul'tury. Kumykskiy Mir. Online access at: <http://kumukia.ru/article-9186.html>

Muftiy Belarusi: So stroitelstvom mechetey problem net. Islam.by. 17.10.2011. Online access at: <http://www.islam.by/at/?id=188>

Results of all-republican census 2009. Online access at: <http://belstat.gov.by/homep/ru/perepic/main0.php>

Titovets E. Na styke dvukh kul'tur: rukopisnyye knigi belorusskikh tatar. 2007. Online access at: <http://knizhkult.narod.ru/Titivetc.htm>

Zhurnal Bayram. Tatary na ziamli Belarusi. Online access at: http://bayram-journal.ru/Zvanyye_gosti_Tatary_v_Belarusi_davno_ne_vosprinimayutsya_kak_chuzhezemtsy.Nasha_Gazeta.03.11.2010. Online access at: http://www.ng.by/ru/issues?art_id=51203

Belorusskiye tatary: Ivey kak malen'kiy Shtambul. Komsomolskaya Pravda v Belorussii. 19.07.2013. Online access at: <http://www.kp.by/daily/26108/3003954/>

